

Råd och rekommendationer vid utfodring av renar

Renskötseln bygger på användningen av naturliga betesmarker och det är detta som renen är anpassad till. Ibland räcker dock inte betet till och man tvingas utfodra med andra fodermedel än de renarna är vana vid. Många av de hälsoproblem som man ser vid utfodring beror på att det blir störningar i mag-tarmkanalen när renen alltför snabbt måste byta till ett foder som den inte är anpassad till. Andra hälsoproblem beror på att man tränger ihop många djur på en relativt liten yta, vilket ökar risken för spridning av bakterier, virus och parasiter. Ökad stress bland renarna kan dessutom göra dem extra mottagliga för sjukdomar.

Här tar vi upp viktiga hälsoproblem som kan uppstå vid utfodring. Vi ger också råd om hur man kan förebygga hälsoproblem och vad man kan göra om renarna blir sjuka. Råden är utarbetade av *Ulrika Rockström*, veterinär Gård & Djurhälsan, och *Birgitta Åhman*, professor i renskötsel, Sveriges lantbruksuniversitet, och bygger på tillgänglig forskning, pågående renhälsoprojekt och samlad erfarenhet från praktisk utfodring av renar.

FODER

Pellets – Innehåller mest spannmål (korn, havre, vete) vilket ger hög halt av lättsmält stärkelse (risk för skvalpmage). Restprodukter från sockerindustrin (betför, melass) är också viktiga ingredienser. Pellets för ren är ett "fullfoder" vilket betyder att det innehåller alla näringsämnen som renen behöver. En fördel med pellets är att sammansättning och näringsinnehåll är relativt konstant. Nackdelar är att renen äter upp det fort och att det inte stimulerar idissling och salivproduktion på samma sätt som gräs och naturliga betesväxter.

Hö/Ensilage – Torkning och ensilering (jäsning) är olika sätt att konservera gräs och andra växter. Ensilage har oftast ett bättre näringsvärde än hö eftersom man förlorar mindre av näringsinnehållet än vid torkning. Ensilage kan variera mycket i kvalitet och ska man köpa större mängder bör man begära en foderanalys. Balarna ska vara hela. Om det är varmt (plusgrader) kan öppnade eller skadade balar fort förstöras av mögel och annat.

Ensilage till renar ska vara bladigt men inte för blött (för att inte frysa ihop). Torrsubstanshalten ska gärna vara minst 35%. För att passa till renar ska det vara bladrikt, och innehålla en blandning av olika gräs, gärna med inblandning av örter (maskros, daggekåpa, klöver mm). Hö/ensilage är relativt fiberrikt och fungerar i allmänhet inte som enda foder till renar. Det bör därför kompletteras med annat (naturligt bete eller pellets).

Renlav ("mossa") - är ett naturligt foder för renar och kräver ingen tillvänjning. Det är viktigt att renlav torkas och förvaras så att det inte möglar. Renlav utnyttjas väl av renen och har relativt högt energiinnehåll. Däremot är innehållet av protein och viktiga mineraler mycket lågt. Hänglav (framförallt de svarta/mörkgrå sorterna) ger också bra energitillskott.

HÄGNENS UTFORMNING MM

Utfodringshägn måste vara tillräckligt stora och placerade på mark där renarna trivs. Myr eller gammal odlingsmark går bra, men det måste finnas skog i åtminstone en del av hagen för att ge skydd för väder och vind. Terrängen ska gärna vara kuperad för att ge omväxling och skydd. Det måste gå att hålla torrt och rent i större delen av hagen. Tänk också på temperaturen och placera gärna hägnet högt för att undvika extrem kyla.

Ger man pellets behöver renen mycket vatten. Renarna kan äta snö om den är ren, men det bästa är om man har rinnande vatten. Man kan ha uppvärmda vattenkrubbor (förutsätter tillgång till el) eller ha en kallkällbäck som går genom hagen. Det är i så fall viktigt att bäcken går så att vattnet hålls rent. Renarna ska inte ha möjlighet att gå och trampa och smutsa ner uppströms i bäcken.

För att kunna ha uppsikt över djuren är det viktigt att inte ha för många renar per hägn, inte gärna fler än 500. Under känsliga perioder, som kalvning, bör det vara betydligt färre renar. Hägnet måste vara tillräckligt stort. Hur stort beror på hur länge renarna ska vara där och väderförhållanden. Ett riktmärke för längre tids utfodring (över en månad) kan vara 10 - 25 renar per hektar (100x100m), högst ca 10 per hektar vid utfodring på barmark. Det ska finnas möjlighet att utöka hägnet vid behov.

Snösmältning kan orsaka akuta problem för hygien i hagen. Så här får det inte se ut, men detta kan snabbt bli en verklighet vid plötslig värmebölja som riskerar att bli vanligare pga av rådande klimatförändringar. Se till att alltid ha möjlighet att utöka ett befintligt hägn.

UTFODRINGSRUTINER

Renarna ska om möjligt vänjas långsamt vid fodret. Det bästa är att börja utfodra med små mängder på fritt bete och då lägga ut fodret i strängar på marken (så att alla renar verkligen kommer åt att äta). Starta med 1-2 hekto per ren och dag och öka gradvis under ett par veckors tid. Använd nya ställen hela tiden så att det är rent där fodret läggs ut.

Till slaktrenar, som man vill ska öka i vikt, kan det behövas i snitt 2,5 kg torrt foder per ren och dag (mindre till kalvar, mer till tjurar). Till livdjuren behöver man inte alls lassa på med lika stora mängder foder. Det viktiga är att se till att alla renar får någonting att äta. Det sker lättast genom att sprida ut maten i strängar på marken (som ovan) eller använda många krubbor och sprida ut dem i hagen. Finska renägare som vi besökt gav inte mer än 0,5-1,5 kg pellets per dag och kompletterade med en del ensilage eller hö. Utfodring kan ske en eller två gånger per dag. Utfodrar man med både pellets och ensilage kan man ge ensilage på morgonen och pellets på eftermiddagen. Det är bra att renarna först får ensilage för att idisslingen ska komma igång.

När det gäller mängd av olika foderslag måste man ta hänsyn till torrsubstanshalten i fodret. Pellets och riktigt torrhö är nästan helt torrt (kring 90% torrsubstanshalt). Ensilage kan däremot variera mycket, från det som räknas som "hösilage" som har över 50% torrsubstans till riktigt blött ensilage som bara har 20% torrsubstans. Ett riktmärke kan vara att en storbal innehåller i storleksordningen 200 kg torrsubstans. De vanliga nätsäckarna med renlav innehåller i allmänhet 1,5-3 kg torrsubstans (beror på hur hårt packade de är).

Det är viktigt att hålla utfodringsplatserna rena. Gammalt foder ska tömmas ut utanför hagen och krubbor ska rengöras regelbundet. Hålls renarna på en begränsad yta och man ger lite större mängd foder bör man använda riktiga foderkrubbor, gärna på ben.

Vattenkrubbor ska rengöras regelbundet. Vattnet ska vara svalt för att hindra bakterietillväxt.

HÄLSOPROBLEM OCH SJUKDOM

För att undvika sjukdom gäller det att börja utfodringen innan renen har gått ner sig för mycket i kondition. En svältande ren som plötsligt får stora mängder foder har dåliga förutsättningar att klara omställningen. Om det samtidigt blir mycket kallt är risken för hälsoproblem och dödlighet stor. Det är viktigt att minimera alla former av stress (t ex högt antal djur, trängsel vid krubbor och onödig hantering). Att följa tidigare beskrivna råd avseende foder, vatten, hygien, rutiner och hägn ökar avsevärt chansen att undvika ohälsa. Det är viktigt att man är medveten om riskerna med att samla ihop många djur på liten yta. Om smitta uppstår gäller det att snabbt isolera sjuka djur till en sjukhage och kontakta veterinär. Vi kommer här beskriva de vanligaste förekommande sjukdomsproblemen bland renar som utfodras i hägn. Du som renägare bör lära dig att känna igen tecken på sjukdom för att kunna vidta åtgärder tidigt och kunna ha en bra dialog med din veterinär. Inför veterinärkontakten, dokumentera med bilder och kontrollera punkterna nedan (gradera gärna genom att använda "lindrig", "måttlig" eller "kraftig").

Att undersöka innan du pratar med veterinär

- Antalet djur med sjukdom (bara kalvar? även vuxna?)
- Allmäntillstånd (slö eller hängig, går renen för sig själv)
- Om möjligt, ta renens temperatur
- Idisslar renen?
- Vill den äta?
- Bedöm hull på en skala från 0 till 5 (0=utmärglad, 5=fet)
- Diarré (konsistens och färg)
- Hosta (hur frekvent?)
- Nos- eller munflöde (utseende tex tjockt och gulgrönt)
- Kladdiga ögon (ena ögat eller båda, utseende på ev sekret)
- Krum rygg (tecken på obehag och smärta?)

På en kraftigt avmagrad ren syns revbenen och ryggen är vass.

Diarré

Diarré är vanligt i början av en utfodring och vid hastiga foderbyten. Diarré kan även vara orsakad av infektion och är då ofta allvarligare.

- Lindrig diarré. Minska mängden pellets och ha renen/renarna under uppsikt. Ge gärna renlav.
- Vattentunn och riklig diarré. Isolera renen, upphör med eller ge endast små mängder pellets samt vätskeersättning, energibalans och gärna renlav.
- Vattentunn, riklig, blodig diarré och/eller påverkat allmäntillstånd. Isolera renen och kontakta veterinär. Undvik pellets, ge renlav, vätskeersättning och energibalans samt aktivt kol (finns att köpa i pastaform).

Diarré är vanligt och kan i värsta fall bli livshotande.

Svält/utmärgling

Det finns många anledningar till att djur dör av utmärgling. Det kan hända även när renarna utfodras och man tycker att man gör allt rätt. Det är viktigt att utesluta sjukdom genom att kontakta veterinär och obducera djur som har dött. Plocka ut uppenbart magra renar och ha dessa i ett sjukhågn. Ge renlav eller hänglav som komplement till pellets och ensilage. Ge eventuellt tillskott av vitaminer, framför allt B-vitamin, som är viktigt för djur i svält.

Om renarna generellt är magra är det extra viktig att inte ha för många djur i hægnet. Här gäller det att kunna se varje individ och försäkra sig om att alla äter. Snåla inte på antalet krubbor.

Ett djur som har dött av utmärgling saknar synligt fett på hjärtat och i bäckenet, ofta är löpmagens slemhinna kraftigt rödfärgad på grund av blödningar.

Skvalpmage/våmacidos

Om renen får i sig stor mängd lättillgängliga kolhydrater utan tillvänjning, leder det till lågt pH (surt), en minskning av bra mikroorganismer och en ökning av antalet laktobaciller i våmmen. Produktionen av mjölksyra ökar och pH sjunker till under 5,5. Normalt ska pH i våmmen vara lite surt, dvs 6,0-6,8. Ett pH närmare 7 (neutralt) tyder på dålig näringstillgång. Vid våmacidos (lågt pH) dras vätska från kroppen in i våmmen och renen får diarré, blir uttorkad och dör till slut i en cirkulationskollaps. Renen blir snabbt dålig, får stor buk, tappar aptiten och vid rörelse "skvalpar" våmmen. Det är inte ovanligt att renen "kräks" upp våminnehåll strax innan den dör.

Skvalpmage undviker man bäst genom långsam tillvänjning och att inte utsätta renen för tvära foderbyten. Begränsa mängden pellets i början, men se ändå till att alla renar verkligen äter pellets (så att våmmen har chans att anpassa sig). Risker för skvalpmage minskar betydligt om renen betar eller äter ett bra ensilage samtidigt som den får pellets. Detta stimulerar både idissling och salivproduktion. Saliven är basisk och buffrar så att våminnehållet inte blir för surt.

Om renen hunnit bli dålig av våmacidos är prognosen ofta dålig. Ska man försöka rädda renen krävs normalt intensivvård. Den viktigaste åtgärden om man misstänker våmacidos är att omedelbart upphöra med pellets och endast låta renen ha tillgång till renlav och ett bra ensilage. Ge natriumbikarbonat eller bakpulver för att buffra våminnehållet. Eventuellt måste man först tömma våmmen på vätska och ge ny vätska med natriumbikarbonat. Det finns även särskild pasta att köpa för att behandla våmacidos. I USA förekommer det att man ger idisslare (nötkreatur och får) fri tillgång på natriumbikarbonat i förebyggande syfte för att undvika våmacidos. Det kan sannolikt fungera även för renar, men behöver provas praktiskt innan det rekommenderas i större skala.

Foto: Erik Ågren

Förstorade vätskefyllda förmagar hos ren som dött av våmacidos.

Blöt buk

Så kallad blöt buk är ett fenomen som inte är känt hos något annat djurslag. Renarna blir blöta i armhålor, ljumskar, på bukens undersida och ibland ner längst benen. Orsaken är okänd, men det finns misstankar att mögelgifter i foder har betydelse för sjukdomens uppkomst. Mögelgifter kan bildas i foder som förvaras fuktigt och varmt. Renar som drabbas har ofta god aptit. Karaktäristiskt är att renen "rullar" ihop sig för att hålla värmen (se bild). Djuren har inte feber och är blöta även om man håller dem på torrt underlag. Behandlingen består av omedelbart foderbyte och skydd mot kyla. Se till att helt avlägsna misstänkt dåligt foder. Om renen inte visar tecken på förbättring inom några dagar, kontakta veterinär. Överlevnaden varierar, vid obduktion av djur som dött har själva dödorsaken varit en cirkulationskollaps.

Renar med "blöt buk". Typiskt är att renen rullar ihop sig för att hålla värmen.

Inpackningar

Om renen får ett allt för grovt (fiberrikt) ensilage finns det risk för inpackningar framförallt i löpmage (se bild) och bladmage. Konsekvensen blir att födan inte går vidare i renens mag-tarmkanal. Förstoppning i renens magar och tarmar kan också orsakas av brist på vatten. Tänk på att en ren som äter pellets behöver mycket mer vatten än renar på bete. Fynd har också gjorts av plast och snören från ensilagebalar som orsakat stopp eller andra problem i renens magar och tarmar. Tänk på att inte lämna plastremsor eller snören i hagarna.

Nekrobacillos

Nekrobacillos är en sjukdom som förekommer hos ren och andra klövdjur och som orsakas av en bakterie som finns normalt i renens miljö och mag-tarmkanal. Bakterien kan ge nekroser (död vävnad) antingen i mun och svalg (munröta/*njalbmevikke*) eller i klövarna (klövröta/ *slubbo*, *sljubbo*, *glubbie*), men går också ner i våmmen och kan även ge skador på ex hjärta och lever. Bakterien behöver en "inkörsport" i form av en skada i hud eller slemhinna för att börja växa till och ge skada. Nekrobacillos (både i munhålan och klövarna) förekommer förr när djuren hölls i hage under sommaren, tex vid mjölkning.

Nekrobacillos har under lång tid betraktats som ovanligt hos renar. Nu har bakterien återigen uppmärksammats på grund av flera fynd under de senaste åren. Renen kan ha nekrobacillos utan att det syns utantill. Ofta behöver man göra en obduktion för att se att renen är angripen. I munhålan ses förändringar vanligen längs tandraderna, på kindslemhinnan där vassa tandkanter kan orsaka små skador och bana väg för bakterierna. Skadan kan också sitta på tungsvulsten (högst upp på tungan). Skador i våmmen kan göra att våmnehåll kommer ut fritt i bukhålan och orsaka smärtsamma bukhinneinflammationer. Själva dödsorsaken är oftast utmärgling då renen inte kunnat äta ordentligt.

Hög djurtäthet och bristande hygien, speciellt kring utfodringskrubborna, ökar risken för nekrobacillos. Varmt väder kan vara en bidragande faktor. Nyfödda kalvar är extra känsliga eftersom de får små sår i munnen där bakterierna kan angripa, när hörntänder byter fram. Det finns även misstankar på att ett hos renen förekommande herpesvirus kan bana väg för att bakterien ska börja orsaka skada (se även under smittsamma ögoninflammationer).

Vid misstänkt nekrobacillos ska renen omgående isoleras. Kontakta veterinär för beslut om fortsatta åtgärder. Slakt eller behandling med höga doser antibiotika, vanligen penicillin, är möjliga alternativ. Var noga med hygien när du hanterar renar med misstänkt nekrobacillos så att bakterier inte sprids till övriga renar.

Om renen dräglar och är kladdig kring munnen kan det vara tecken på nekrobacillos. En alternativ diagnos är Orf som orsakas av ett virus och ger vårtliknande förändringar i munhålan. Dessa kan bli infekterade av bakterier och orsaka renen stor smärta. Orf är vanligt hos får och man bör därför inte hålla renar och får tillsammans. I Finland har det förekommit utbrott av Orf med många dödsfall. Enstaka fall av Orf har förekommit bland svenska renar.

*Nekrobacillos på
tungan och kinden*

Vår angripen av nekrobacillos

(Läs mer om nekrobacillos på Sametingets hemsida
<http://www.sametinget.se/70013>)

Smittsamma ögoninflammationer

Allvarliga och smittsamma ögoninflammationer är ett inte ovanligt problem hos renar, särskilt då ett stort antal djur hålls i ett hägn på liten yta. Vissa år har problemen varit större än annars. Orsakerna är flera, bland annat en dammig miljö och dammigt foder samt trängsel vid foderkrubbor som kan orsaka direkta skador. Aktuell forskning i Norge har även visat ett starkt samband med hög förekomst av ett herpesvirus bland renar och utbrott av allvarliga ögoninflammationer. Ett herpesvirus kan vara vilande i kroppen och aktiveras i samband med stress, t ex transport, svält eller trängsel. Ett aktiverat herpesvirus kan orsaka små sår på ögats hornhinna som därefter blir en inkörsport för olika bakterier som förvärrar ögoninflammationen ytterligare. Är renen en gång smittad av ett herpesvirus, finns viruset kvar hos renen hela livet och kan aktiveras vid olika stressituationer. Man tror även att detta herpesvirus kan ha stor betydelse för utvecklingen av nekrobacillos (se ovan). Det är inte ovanligt att en obehandlad ögoninflammation orsakar renen stor smärta och slutligen blindhet.

Om man upptäcker ögoninflammationer bland sina renar ska man omgående isolera dessa i en sjukhage för att undvika vidare smittspridning. Kontakta därefter veterinär. Den vanligaste åtgärden är att man skickar drabbade renar till slakt. Tänk på att det är viktigt med rengöring av transporten för att undvika smitta till andra renar. Ibland väljer man att behandla drabbade renar, särskilt om det är en tamren eller att renen har ett stort avelsvärde. Att behandla ett stort antal renar är praktiskt svår genomförbart.

Ny forskning i Norge har visat på ett samband mellan ett herpesvirus och allvarliga ögoninflammationer. Isolera alltid drabbade renar och kontakta din veterinär.

Råd och rekommendationer vid utfodring av renar är framtagen av:

Ulrika Rockström är veterinär på Gård & Djurhälsan. Hon har under de senaste åren obducerat ett stort antal renar. Har du hälsoproblem bland dina renar, är du välkommen att ringa eller maila ulrika.rockstrom@gardochdjurhalsan 070-524 37 90

Birgitta Åhman är professor i renskötsel på Sveriges lantbruks-universitet (SLU). Hon är biolog och har forskat inom området renar och renskötsel i 30 år. Du når henne på birgitta.ahman@slu.se 018-672308

Detta material har delvis finansierats med EU-medel